

شهر و کودک

مسئولیت‌های شهر نسبت به محل بازی کودکان

Mimoo_gha@yahoo.com

مینو قره بیگلو
پژوهشگر دکتری معماری
عضو هیئت علمی دانشکده
معماری دانشگاه هنر
اسلامی تبریز

طرح‌های محیطی علاوه بر بزرگسالان، مخاطبان خردسال و تیزبینی دارد که بسیار بیشتر از آنها تأثیر می‌پذیرند و دنیا را به گونه‌ای کاملاً متفاوت درک می‌کنند. این ادراک، تصویری را در ذهن آنها به وجود می‌آورد که با تصاویری که از محیط در ذهن بزرگسالان ایجاد می‌شود تفاوت اساسی دارد. با همه این اوصاف، فضاهایی (همانند فضاهای بازی) که برای کودکان خلق می‌شود به ابعاد مختلف وجودی کودک توجه ندارد و با نوع ادراک، فعالیت‌ها و نیز نیازهای آنها هماهنگ نیست. این در حالی است که افزایش خانواده‌ها با والدین شاغل، نیاز به مکان‌های خارج از مدرسه را برای گذراندن اوقات فراغت کودکان می‌طلبد. این مسئله در کنار فشار عصر الکترونیک - با وجود محاسنی نظیر بالا بردن سطح آگاهی - از طریق رسانه‌ها، شبکه‌های اطلاع‌رسانی، بازی‌های کامپیوتری، باعث تهدید معصومیت و پاک‌سازی دوران کودکی و همچنین از بین رفتن شرایطی که روان‌شناسان از آن به عنوان «فعالیت آزاد» یا «بازی آزاد» نام می‌برند، شده است. در این نوشتار برآنیم که به بررسی انواع مکان‌های بازی کودکان بپردازیم.

واژگان کلیدی: کودک، محیط، فضای بازی، خیابان.

مقدمه

صاحب‌نظران امر تعلیم و تربیت در تعریف کودک چنین گفته‌اند: کودک محصول تعامل طبیعت - تربیت، وراثت - محیط و طبیعت - تجربه است. به عبارت دیگر کودک، سیستمی است ساخته «طبیعت و محیط» یا «تربیت و تجربه». با چنین دیدی به موضوع مشخص می‌شود که کلیه محیط‌هایی که کودکان در آن حضور می‌یابند، می‌بایست ارزش فراگیری داشته باشد. چرا که دانش کودک، مجموع دانش حضوری و حصولی او از محیط است، ولی متأسفانه طراحان محیط به طور فزاینده‌ای از غیرقابل درک بودن فضاهای شهری خصوصاً فضاهای باز شهری برای کودکان صحبت می‌کنند. اگرچه برای کلیه اجزاء شهر چنین امری انتظار نمی‌رود، اما بخش‌هایی از فضاهای شهری (همانند فضاهای بازی) می‌بایست شرایط مناسب را برای تجربه کردن محیط در اختیار کودکان قرار دهند تا آنان برای ورود و زندگی در شهر در دوره‌های سنی بالاتر آمادگی لازم را بیابند؛ چرا که کودکان به سبب محدودیت‌های فیزیکی و روانی خود تأثیرپذیری عمیق‌تری از محیط داشته و در عوض تأثیرگذاری کمتری بر محیط دارند و لذا بیش از سایر اقشار جامعه به اجبار، تابع شرایط محیطی هستند.

سهم کودکان از فضای شهری؟

در کشور ما ایران، زندگی مدرن و ماشینی مراحل ابتدایی خود را سپری می‌کند و هر روز میل مهاجرت به سوی شهرهای بزرگ صنعتی افزون‌تر می‌شود. افزایش جمعیت و نیاز به اماکن مسکونی موجب تخریب خانه‌ها و تبدیل آن به ساختمان‌های بلندمرتبه شده است. در چنین شرایطی فضاهای بازی اهمیت بیشتری می‌یابند، چرا که کودکان و نوجوانان به عنوان یکی از بزرگ‌ترین گروه‌های اجتماعی، نیازمند فضاهای باز شهری هستند. ولی متأسفانه گویی تعامل کودکان با فضاهای باز شهری در شهر جهان سوم ما بی‌اهمیت انگاشته شده است و شهر خطرناک ما هنوز نمی‌داند کودک را چگونه بپذیرد و ترجیح می‌دهد او را در اماکن محافظت‌شده نگه دارد تا زمانی که کودک به سن رویارویی با محیط شهری برسد. فضاهای باز شهری ما (حتی فضاهای بازی) چنانچه طراحی شده نیز باشند در تناسب با شرایط فیزیکی و روانی کودکان قرار ندارد.

متأسفانه اینک این‌گونه به نظر می‌رسد عرصه تحرک و خودنمایی کودکان در کلان‌شهر امروز جهان سوم ما، روز به روز کوچکتر و محدودتر شده است. در بسیاری موارد، بزرگسالان آگاهانه یا ناآگاهانه

کودکان مذبحخانه سعی می‌نمایند تا خود را بفهمانند، هرچند که اغلب از طریق کلامی موفق نیستند. میان آنچه کودکان بیان می‌کنند با آنچه که از زبان آنها فهمیده می‌شود، تفاوت وجود دارد. کودکان، معمولاً فراتر از آنچه بیان می‌دارند، درک می‌کنند. محدود نمودن کودکان به بیان خود از طریق کلام سبب تحمیل محدودیت‌های غیرلازم و غیرواقعی می‌شود. بازی برای کودکان با صحبت برای بزرگسالان مساوی است. بازی برای کودک وسیله‌ای برای بیان احساسات، کشف روابط و ارضاء خود است (لنדרث، ۱۳۷۸).

● بازی آزاد، شیوه‌ای برای یادگیری

«بازی آزاد» کودکان مفهوم پیچیده‌ای است که تعریف دقیقی ندارد، اما به طور معمول شامل خصوصیات نظیر لذت‌بخش، خودانگیخته، بدون هدف برنامه‌ریزی شده، فعال و رها از قوانین تکمیلی بزرگسالان است (Rowlands, 1997). کودکان در هنگام بازی تجربیاتی کسب می‌کنند که علاوه بر لذت بردن از آن، بدون اینکه به طور مستقیم درس داده شوند، فرایند یادگیری نیز صورت می‌پذیرد. این تجربیات طیف گسترده‌ای از فعالیت‌هایی همچون حرکت کردن، ساختن، وانمود کردن، آزمایش کردن و ... را شامل می‌شود. در حالی که آنچه برای بزرگسالان نوعی «ریخت و پاش» و بی‌نظمی در بازی کودکان است، برای کودک بخش ضروری و حیاتی از مراحل بازی و مکمل رشد محسوب می‌شود (white&Stoecklin, 1998).

● مکان‌های بازی

● طبیعت و ارزش آن در بازی کودکان

از آنجایی که کودکان دنیای اطراف خود را نوعی زمین بازی تصور می‌کنند، طبیعت بستر مناسبی است که می‌تواند آنها را ساعت‌ها به خود مشغول سازد (Blinkert, 2004). کودک، سردی و گرمی محیط را روی پوست خود احساس می‌کند، زمین زیرپای خود را می‌شناسد، صداها و بوهای پیرامون خود را می‌شنود، نور محیط را با شدت طبیعی آن حس می‌کند و از آنجا که خود سرعت حرکت را می‌گزیند مفهوم ابعاد و فاصله‌ها، اندازه‌های فیزیکی و همچنین بعد زمان را طی مسیر نیز درک می‌کند (بهروزفر، ۱۳۸۰). از این رو فضاهای دلخواه کودکان، فضاهایی مملو از عناصر طبیعی چون گیاهان، حیوانات، آب و خاک و ... است. دلیل این امر سه کیفیت محیط طبیعی است که شامل موارد ذیل است:

شهر را برای برآوردن نیازهای روزمره خود ساخته و آماده کرده‌اند و این درحالی است که کودکان جایگاه مناسبی را در شهر امروزی ندارند. آنان در مقابل شرایط و تمهیدات موجود حتی در پایین‌ترین بخش‌ها نیز خلع سلاح شده‌اند. شهرنشینی بیشتر، باعث غیرقابل دسترس شدن شهر برای کودکان شده و کمتر پاسخگوی نیازهای آنها است و به طور همزمان، تماس و ارتباط کودکان این شهر با طبیعت و محیط‌های

احداث فضاهای بازی سازگار با روحیات کودکان سهمی عمده در بلوغ اجتماعی و تکامل شخصیتی کودکان از طریق تحرک آزاد، فعالیت، ایمنی و امکان برخورد‌های اجتماعی سازنده و ... آنان خواهد داشت. فضاهای بازی از جمله راه‌حل‌های جلوگیری از بروز خشونت‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی است که می‌تواند شرایط مناسب را برای زندگی و رشد فیزیکی، ذهنی، اجتماعی آنان فراهم کند.

طبیعی نیز محدودتر شده و بدین ترتیب فرصت‌های بازی آنها در محیط شهری روزبه‌روز کمتر شده است. همچنین رواج زندگی آپارتمان‌نشینی و به دنبال آن محدودیت در رویارویی با محیط‌های طبیعی نیز فرصت لازم برای «بازی آزاد» کودکان را از آنان سلب کرده است.

بازی و اهمیت آن

«خواستن از کودکان که بر مبنای چیزی به جز بازی کاری انجام دهد، عمل کردن به مانند آن نادانی است که در طلب سیب در بهار درخت سیبی را تکان می‌دهد و با این کار نه تنها سیبی بدست نمی‌آورد بلکه با از بین بردن شکوفه‌ها، خود را از میوه‌های پاییزی محروم می‌کند» (Edward Clapred)

پژوهشگران عصر حاضر در بیان ضرورت‌های اساسی رشد به سه مورد زیر اشاره نموده‌اند:

۱. ضرورت درک محیط و گسترش شناخت
 ۲. ضرورت سلامت، امنیت جسمی و گسترش مهارت‌های بدنی
 ۳. ضرورت ارضای عواطف، پیوند با محیط و گسترش انگیزه‌ها
- این ضرورت‌ها، تأکیدی بر نقش محیط زندگی و کودک و امکانات قابل دسترس در این محیط جهت تحرک آزاد و مستقل، گسترش مهارت‌های بدنی و ایجاد پیوندهای عاطفی و روحی با آن است. ارضای نیازهای اساسی کودکان، نقش بسیار مهمی در چگونگی شکل‌گیری و رشد شخصیت آنان دارد و بخش مهمی از نیازهای کودکان نیز از این راه صورت می‌گیرد (سروری، ۱۳۶۹).

● بازی کودک، یک کار جدی

بازی کودکان عبارت است از تلاش برای لمس و حس دنیا و تحت کنترل درآوردن و آشنا شدن با آن. کودک دارای زندگی ویژه‌ای است که نام آن بازی است. او همیشه در حال رام کردن زندگی کوچک یعنی بازی است. بنابراین، یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های عینی و عملی کودکان، حاصل امکان بروز یافتن این زندگی به ویژه یعنی بازی و کاوش در محیط است (Erikson, 1963).

انتقال نمی‌دهد و آنها را مجبور به کشف یا تولید فی‌البداهه می‌کند، بسیار ارزشمند و مؤثر در رشد همه جانبه کودک توصیه می‌شود. به عبارت دیگر خاصیت این زمین‌ها جایگزینی قوانین با نوعی بی‌قانونی و بی‌نظمی است (Blinkert, 2004). تحقیقات حاکی از این است که محیط جذاب برای کودکان می‌بایست امکان شکل دادن و خلق فضا مطابق با خواسته‌ها و تمایلات کودک را دارا باشد. لذا زمین بازی کودکان نباید مشخص و از قبل برنامه‌ریزی شده باشد تا کودک امکان تغییر و دستکاری در آن را داشته باشد (Sherri, 1996)؛ (تصویر ۳).

۴ باغ‌های بازی

نوع جدیدی از فضاهای بازی کودکان در یک محیط طبیعی است که برخی آن را به عنوان «کلاس درس طبیعی» یا زمین‌های بازی طبیعی می‌نامند و هزینه ساخت پایین‌تری هم از کلیه زمین‌های بازی فوق‌الذکر دارد (white, 1997)؛ (تصویر ۴).

۴: زمین بازی طبیعی، مأخذ: www.gumleafgullychildcare.com

۵ بازی در خیابان

در جوامع شهری، خانواده و محیط شهری (کوچه و خیابان) دو نهاد مهم در جریان آموزش و اجتماعی شدن کودکان است. هرچند یکی از عواقب خانواده‌های کم جمعیت فعلی جامعه مدرن، تجربه اندک و محدود کودکان از مسایل زندگی است. بازی در خیابان‌ها، پدیده‌ای فرهنگی و در عین حال بین‌المللی نیز است.^۱ تحقیقات حاکی از این است که کودکان دانسته‌های زیادی را از محیط خیابان‌ها دریافت می‌کنند که در فرایند رشد ذهنی و شخصیتی آنان نقش بارزی دارد. خیابان‌ها و کوچه‌ها به عنوان نهاد اجتماعی‌سازی کودکان زمینه‌ای برای فعالیت‌های سازنده و مؤثر در فرایند رشد آنها محسوب می‌شود؛ (تصویر ۵).

♦ تنوع تمام‌ناپذیر

♦ انسان‌ساخت نبودن آنها

♦ حس جاودانگی و پایان‌ناپذیری

از این رو روانشناسان محیط، واژه Biophilia را برای این "حس طبیعت‌دوستی" به کار می‌برند. بدین معنا که انسان به طور وراثتی و از لحاظ بیولوژیکی وابسته به طبیعت است و توجه و یا عدم توجه به این حس طبیعی احساسات مثبت و منفی در انسان‌ها را ایجاد می‌کند (white&Stoecklin, 1998).

● انواع زمین‌های بازی کودکان

۱ زمین بازی سنتی

شامل تاب و سرسره و ... بوده و برای کودکان کاملاً آشنا و شناخته شده است اما فاقد ارزش‌های شناختی و بازی‌های اجتماعی متناسب با رشد کودکان است و تنها قادر است کودکان را به مدت ۱۴ دقیقه سرگرم کند (Birkeland, 1994 - 5)؛ (تصویر ۱).

۳: زمین بازی ماجراجویی، مأخذ: www.preschoolrock.com

۲ زمین بازی معاصر

این گونه زمین‌های بازی، از اتصال و کنار هم قرار دادن قطعات و تشکیل یک مجموعه مرکب بازی با عملکردهای گوناگون ساخته می‌شود که البته برای بچه‌ها مشوق‌تر از نوع سنتی است (Sherri, 1996)؛ (تصویر ۲).

۳ زمین بازی خلاق و ماجراجویی

این گونه زمین دارای قطعاتی به ظاهر بی‌ارزش چون الوار، تاپره‌های فرسوده ... است که به دلیل انعطاف‌پذیری با خواست کودکان، در رشد جسمی، اجتماعی و شناختی آنان از محیط بسیار مؤثر است، حتی هزینه ساخت آنها هم بسیار کمتر از زمین‌های بازی قراردادی است و از دیدگاه روانشناسان نیز به دلیل اینکه این زمین‌ها یک ایده آماده برای بازی

نتیجه گیری

امکان نظارت بر کودکان، تماس‌های اجتماعی، یاد دادن و یاد گرفتن، الگوبرداری، تجربه و لمس واقعیت‌ها، آزمون و خطا و درک محیط برای همه به ویژه برای کودکان راحت‌تر خواهد بود.

برداشت و درک کودک، می‌بایست به عنوان ابزاری برای آشنایی بهتر با قدرت کودکان در بخاطر‌سپاری، به تصور آوردن، انتزاعی ساختن و به تصویر آوردن و همچنین قابلیت‌های محیط و تأثیر و نقش آن در این ادراک در نظر گرفته شود. دو موضوع شناخت نیاز ذاتی کودک و خواست‌های اجتماع، ارتباط تنگاتنگ با یکدیگر دارند و فقط در نظر داشتن قوانین اجتماعی و عدم توجه به خواست‌های کودک و یا بالعکس مشکلات عدیده‌ای را ایجاد می‌کند. در بحث توجه به فرهنگ نیز باید در نظر داشت فرهنگ هر منطقه به صورت لایه‌لایه است. برای درک یک فرهنگ، باید به لایه‌های درونی آن رسید. موارد ملموسی چون زبان، غذا، هنر و معماری و ... لایه‌های بیرونی یک فرهنگ؛ و ارزش‌ها و هنجارها، لایه‌های درونی و میانی آن را تشکیل می‌دهند و به همین دلیل تشخیص آنها نیز مشکل‌تر است. یکی از جنبه‌های مهم و موفق طراحی محیط‌ها از جمله فضاهای بازی، دنباله‌روی از درون‌مایه‌ها و مضامین خاص آن فرهنگ است. از طریق این نشانه‌های خاص، ارتباط احساسی بین استفاده‌کنندگان و محیط ایجاد می‌شود.

وضعیت بغرنج شهرنشینی متراکم شهرهای کنونی، مشکلات و نابرابری‌های خدماتی و اجتماعی پیامد آن ضرورت برنامه‌ریزی برای تأمین نیازهای مبرم گروه‌های سنی مختلف به خصوص کودکان را ایجاد می‌کند. مدیریت شهری برای کسب موفقیت باید به همه این گروه‌ها توجه داشته باشد. کودکان حداقل برابر و حتی بیشتر از آنچه در مدرسه می‌آموزند، باید بتوانند در محیط پیرامون خود از الگوهای موجود و با لمس کردن و دیدن و تجربه واقعیت‌ها، هم به شکل هدایت‌شده و هم خودانگیز بیاموزند. فضاهای رشد، تحرک، بازی و تفریح باید در پهنه فضاهای شهری و فضاهای در نظر گرفته شده برای فعالیت‌های روزمره، همانند آنچه در معماری و شهرسازی سنتی کشور خودمان، به عنوان مفاهیم محله‌ای وجود داشته است، مانند جزیره‌های شناور، طراحی و بهره‌برداری شوند. تنها در این صورت است که امکان نظارت آگاهانه و ناخودآگاه و طبیعی بزرگسالان بر کودکان فراهم شود و کودکان نیز احساس امنیت واقعی خواهند داشت. با ایجاد رابطه منطقی؛

۵: بازی در خیابان، عکس: نگارنده.

پی‌نوشت

۱ در شهر سنتی ایران کوچه‌ها و خیابان‌ها به عنوان محل استقرار اصلی کودکان مطرح بوده است.

منابع

- بهروزفر، فریبرز (۱۳۸۰) *مبانی طراحی فضاهای باز نواحی مسکونی در تناسب با شرایط جسمی و روانی کودکان*، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، تهران.
- سروری، محمد حسین (۱۳۶۹) *آنچه باید رباره ریشه‌های روانی رفتار کودکان خود بدانید*، تهران.
- اندرث، گاری. ل (۱۳۷۸) *بازی درمانی (دینامیسم مشاوره با کودکان)*، ترجمه: خدیجه آرین، انتشارات اطلاعات، تهران.
- Environments, Volume: 14, Issue: 2, Retrieved 12 March, 2006, from http://www.colorado.edu/journals/cye/14_2/note1.pdf.
- Erikson, E (1963) *Childhood and Society*; w.w Norton and co; N.Y.
- Rowlands, Fiona (1997) *The value of play*, Retrieved 27 May, 2006, from <http://www.cfc-efc.ca/index.shtm>.
- Sherri, Arnold (1996) *Child playground*; Retrieved 27 May, 2006 from <http://www.unl.edu/casestudy/456/sherri.htm>.
- White, Randy & Stoecklin Vicki (1998) *Children's outdoor play and learning environment: Returning to nature*; Retrieved 27 May, 2006, from <http://www.whitehutchinson.com/articles/outdoor.shtm>.
- White, Randy (1997) *Sometimes you just gotten make mud pies children's adventure play gardens*; Retrieved 27 May, 2006 from <http://www.whitehutchinson.com/leisure/articles/84.shtml>